

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 340.12:396.1:342.78

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.14.01>

ГЕНДЕР І МІЛІТАРИЗАЦІЯ: СУЧАСНИЙ КОНЦЕПТ

Боброва Юлія Юріївна,

доктор юридичних наук,

доцент кафедри правового забезпечення

(Військовий інститут Київського

національного університету імені Тараса

Шевченка, м. Київ, Україна),

суддя

(Біловодський районний суд Луганської

області, м. Біловодськ, Луганська

область, Україна)

Бобров Юрій Олександрович,

кандидат юридичних наук,

полковник юстиції,

начальник Управління правового

забезпечення – начальник юридичної

служби Збройних Сил України, суддя

(Івано-Франківський окружний

адміністративний суд, м. Івано-

Франківськ, Україна)

Сьогодні розуміння поняття гендеру зводиться до соціальної моделі жінки та чоловіка, яка визначає статус і роль у суспільстві та надає чоловікам притаманні маскуліні риси, форми поведінки, професії, а жінкам – фемінні. Питання гендерної симетрії набуло чималої популярності у різних галузях суспільних наук, стало темою безлічі наукових досліджень. Однак воно так і не знайшло свого вирішення в багатьох сферах суспільного життя нашої держави, у тому числі у військовій сфері.

У статті аналізується вплив мілітаризації, яка є наслідком збройного конфлікту на сході України, на воєнну організацію держави та врахування гендеру у Збройних Силах України. Наголошено на досі наявному стереотипному сприйнятті військовослужбовця як чоловіка, для зміни якого необхідними є соціальні трансформації, зміни у свідомості людей та, відповідно, об'єктивний погляд на проблему. Звісно, якщо ми зможемо позбутися безлічі стереотипів, упереджень, очікувань, подвійних стандартів та сумнівів, які існують у нашому суспільстві, тоді відкриється гендерно-збалансований світ рівних можливостей. Констатовано, що згідно зі статистичними даними за 2018–2020 роки сучасна українська армія є «чоловічою», жінки у ній склада-

ють приблизно п'яту її частину, а тому реалізацію принципу гендерної рівності слід розпочати з підвищення рівня демократичності самих гендерно-правових відносин та побудови їх на засадах саме принципів гендерного паритету. Покликається й на те, що задекларований державою комплекс заходів щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків є теоретичним механізмом реалізації принципу гендерної рівності, у тому числі і в Збройних Силах України. Однак на практиці, на наш погляд, він майже не дієвий. Зазначається, що надання рівних можливостей чоловікам і жінкам у доступі до військової служби, розбудові власної кар'єри, підвищенні свого професійного рівня має реалізовуватися через створення сприятливих умов для поєднання роботи та всіх інших сторін життя задля досягнення гендерної демократії. До вирішення проблеми слід підходити комплексно, поєднуючи досягнення науки у вирішенні гендерної проблематики, впровадження гендерного підходу в усі сфери державної політики управління у військовій та оборонній сфері через удосконалення й оцінку процесів прийняття рішень, створення законодавства, вироблення стратегічного напрямку та програм.

Ключові слова: гендер, війна, чоловіки, жінки, армія, мілітаризація.

GENDER AND MILITARIZATION: A MODERN CONCEPT

Bobrova Yuliia Yuriivna,

Doctor of Law Sciences,

Associate Professor at the Department of
Legal Support

(Military Institute of Taras Shevchenko
National University of Kyiv,

Kyiv, Ukraine),

Judge

(Belovodsk District Court

of the Luhansk Region,

Belovodsk, Luhansk Region, Ukraine)

Bobrov Yurii Oleksandrovych,

Candidate of Law Sciences,

Head of the Legal Support Department –

Head of the Legal Service of the Armed

Forces of Ukraine, Colonel of Justice,

Judge

(Ivano-Frankivsk District Administrative

Court, Ivano-Frankivsk, Ukraine)

The current understanding of the concept of gender is reduced to the social model of women and men, which determines the status and role in society and gives men masculine traits, behaviors, professions, and women – feminine. The issue of gender symmetry has gained considerable popularity in various fields of social sciences, has become the subject of many scientific studies, however, today it is not resolved in Ukraine, including in the military sphere. The article analyzes the impact of militarization, which is a consequence of the armed conflict in eastern Ukraine, on the process of ensuring and taking into account gender in the Armed Forces of Ukraine. Emphasis is placed on the still existing stereotypical perception of the serviceman as a man to change which requires social transformations, changes in people's consciousness and, accordingly, an objective view of the problem. Of course, if we

can get rid of the many stereotypes, prejudices, expectations, double standards and doubts that exist in our society, then a gender-balanced world of equal opportunities will open up. It is stated that according to statistics for 2018–2020, the modern Ukrainian army is “male”, women make up about one-fifth of it, and therefore the implementation of the principle of gender equality should begin with increasing the level of democracy of gender relations and building them on the basis of the principles of gender parity. It also refers to the fact that the set of measures declared by the state to ensure equal rights and opportunities for women and men is a theoretical mechanism for implementing the principle of gender equality, including in the Armed Forces of Ukraine, but in reality, in practice, in our opinion it is almost ineffective. It is stated that providing equal opportunities for men and women in access to military service, building their own careers, improving their professional level should be realized through the creation of favorable conditions for combining work and all other aspects of life to achieve gender democracy. The solution of the problem should be approached comprehensively, combining the achievements of science in solving gender issues, the introduction of a gender approach in all areas of public policy in the military and defense spheres through improving and evaluating decision-making processes, legislation, strategic direction and programs.

Key words: gender, war, men, women, army, militarization.

Війна хоч і жіночого роду, але має чоловіче обличчя. Вона ні для кого не проходить безслідно. Її катастрофічно негативний вплив, згубні наслідки та руйнівний відголос залишають слід у життях, долях, спогадах і світосприйнятті всіх без винятку її учасників. Проте збройний конфлікт не однаковою мірою позначається на чоловіках і жінках. Досі під тиском стереотипів залишається сприйняття чоловіка як воїна, який має померти за власну сім'ю, державу, а жінки – як медичної сестри, біженки, матері-одиначки, вдови, основне призначення якої – народжувати дітей. Воно й не дивно, адже Збройні Сили України станом на сьогодні все ще мають маскуліне забарвлення, хоча держава на законодавчому рівні вже реалізувала право жінки на військову службу, нормативно забезпечивши таким чином принцип гендерної рівності в армії.

Мілітаризація у своєму узагальненому смисловому розумінні є процесом легітимізації, так званого «узаконення» війни.

Війна як поле діяльності по-різному залучає жінок і чоловіків до воєнних конфліктів, і вони виконують в ній різні ролі. Так, жіночими є такі ролі:

- жінки і дівчата як вояки;
- жінки як матері і дружини вояків;
- жінки як члени громадянської спільноти, залучені до військових конфліктів;
- жінки як жертви згвалтування та інших військових злочинів;
- жінки як учасники військових злочинів;
- жінки як годувальниці сім'ї і керівники домогосподарств, робітники в тилу;
- жінки, які доглядають дітей, турбуються про людей похилого віку, поранених та інвалідів;
- жінки як організатори соціального і політичного життя.

Для чоловіків війна відводить такі ролі:

- чоловіки і хлопці як вояки;
- чоловіки як жертви насильства і зловживань;
- чоловіки як батьки та годувальники, відокремлені від своїх сімей;
- чоловіки як свідомі противники війни або дезертири;
- чоловіки як організатори соціального і політичного життя;
- чоловіки як (психологічно і/або фізично) поранені чи інваліди [3, с. 38].

Так, за даними Головного управління персоналу (J1) Генерального штабу Збройних Сил України станом на 1 січня 2018 року у Збройних Силах України несло військову службу 56 454 жінок, що становить 22% від загальної чисельності, з яких 24 897 військовослужбовців це – 12% від загальної чисельності (офіцерів, у тому числі у військовому званні – 3 068 жінок (6,1%); 87 полковників (2,1%); 278 підполковників (3,1%); 478 майорів (3,8%); 583 капітанів (6,2%); 917 старших лейтенантів (13,6%); 569 лейтенантів (8%) та 156 молодших лейтенантів – (10%); 5 316 сержантів (11,2%), 15 703 солдатів (15,9%) та 810 курсантів (7,6%). Серед працівників ЗС України 31 557 жінок – 67,3% від загальної кількості.

Станом на 1 січня 2019 року у Збройних Силах України несло військову службу 55 805 жінок, що становить 21,1% від загальної чисельності, з яких 26 617 військовослужбовців це – 13% від загальної чисельності (офіцерів, у тому числі у військовому званні – 3 574 жінок (7,1%); 95 полковників (2,3%); 306 підполковників (3,4%); 487 майорів (3,9%); 614 капітанів (6,5%); 781 старших лейтенантів (11,5%); 985 лейтенантів (14%) та 306 молодших лейтенантів – (21,7%); 6 125 сержантів (13,3%), 16 004 солдатів (16,4%) та 914 курсантів (8,1%). А також 29 188 жінок – працівників ЗС України, що складає 62,4%.

У січні 2020 року у Збройних Силах України налічувалося 57 132 жінок, що становить 21,1% від загальної чисельності, з яких 29 760 військовослужбовців це – 14% від загальної чисельності (офіцерів, у тому числі у військовому званні – 4 250 жінок (8,1%); 113 полковників (2,8%); 319 підполковників (3,6%); 474 майорів (3,8%); 708 капітанів (7,6%); 920 старших лейтенантів (13,6%); 1 041 лейтенантів (11,5%) та 675 молодших лейтенантів – (48%); 6 973 сержантів (14,5%), 17 438 солдатів (17,3%) та 1 099 курсантів (9,7%). А також 27 372 жінок – працівників ЗС України, що складає 58,9% [2].

Наведені вище показники свідчать, що жінок в українській армії з кожним роком стає все більше і більше, однак у порівнянні із чоловіками їхній відсоток все ще малий – 22%, що підтверджує наявність ряду до кінця не вирішених «гендерних питань» у цій сфері.

Попри наявність певного кола визначень та ознак того, що сьогодні зветься «гендерна рівність», «дискримінація», універсальної формули-дефініції цих понять не існує, оскільки їх сприйняття змінюється залежно від геополітичних чинників, культурних традицій, моральних і правових цінностей суспільства й законодавства держав.

Згідно з Конвенцією ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року дискримінація – це розрізнення, переваги, недопущення, що мають місце за будь-якою ознакою, призводять до порушення рівності прав чи можливостей або до їх обмеження [3]. Таким чином, гендерна рівність і дискримінація за ознакою статі – це поняття, пов'язані між собою: відсутність дискримінації означає рівність, а рівність виключає дискримінацію.

Як вихідні дані вважатимемо, що гендерна рівність є процесом справедливого відношення до жінок і чоловіків та означає, що жінки та чоловіки мають однаковий суспільний статус, аналогічні умови для реалізації свого потенціалу згідно зі здібностями, рівні права, обов'язки чи гарантії, тотожні можливості у прийнятті суспільно важливих рішень, участі у соціальному розвитку та отриманні результатів указанного.

Як стверджує К.Б. Левченко, додаткової ваги гендерна рівність набуває як умова модернізації суспільства та успішності розпочатих реформ [4, с. 8].

Натепер, під час збройного конфлікту в Україні, достатньо велика частина жінок не є пасивними спостерігачками. Вони виконують активні функції – служать у військових формуваннях, правоохоронних органах тощо. Жінки складають більшість волонтерських груп та організацій, надаючи допомогу як військовим, так і громадянам, що залишилися на тимчасово окупованій території, а також внутрішньо переміщеним

особам [5, с. 11]. Війна ж підсилює вже існуючі глибокі статеві поділи, наголошуючи на чоловіках як тих, хто чинить насильство, а жінках – як жертвах [6, с. 23].

Також варто звернути увагу і на той факт, що у районі проведення Операції об'єднаних сил станом на 1 січня 2018 року перебували 1 763 жінки-військовослужбовця (5,2% від загальної кількості), серед яких 131 офіцер (2,5%) та 1 632 сержантів та солдат (5,6%). У січні 2019 року їх кількість зросла до 2 576 осіб (7,4%): 181 офіцер (2,9%) і 2 395 (8,4%) сержантів та солдат. На початок 2020 року 3 045 жінок-військовослужбовців перебували в районі проведення ООС (9%), з них: 255 офіцерів (4,2%) та 2 790 (10%) сержантів та солдат. У липні 2020 року кількість жінок, які несуть військову службу в ООС, збільшилася до 3 156 осіб (9,3%), серед яких 273 (4,5%) офіцерів та 2 883 (10,4%) сержантів та солдат [2].

Отже, сучасні жінки, які крізь призму давно сформованих стереотипних уявлень про фемінність почали набувати й маскулітних рис, збільшуючи своє представництво в Збройних Силах України, несучи військову службу на рівні із чоловіками, більше того – беручи активну участь у комплексі військових і спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур, спрямований на протидію діяльності незаконних російських та проросійських збройних формувань у війні на сході України.

Із Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» слідує, що аби збільшити вплив жінок на прийняття рішень у справі запобігання конфліктам і їх вирішення Резолюція наполегливо закликає держав-учасниць забезпечити зростання представництва жінок на всіх рівнях прийняття рішень у національних, регіональних, міжнародних інституціях і в механізмах запобігання конфліктам і їх вирішення. Резолюція також заохочує генерального секретаря реалізувати його план стратегічних дій зі сприяння збільшенню представництва жінок на керівних посадах у структурах із вирішення конфлікту та мирних процесів [7].

Може видатися, ніби залучення жінок до збройних сил свідчить, що імплементація програми «Жінки, мир і безпека» дає державам змогу зробити війну кращою. Але насправді включення жінок до інституції, чия основна мета – здійснення насильства щодо «інших», аби захистити «своїх» – не радикальна дія. Думка, що стратегія «додати жінок і перемішати» може змінити мілітаризовану маскулітність, хибна. Як пише Ганна Райт, «заклики наймати більше жінок справді фемінізують мілітаризм, чи все-таки мілітаризують фемінізм?». Це риторичне питання увиразнює той факт, що владні структури, які феміністки хочуть зруйнувати, є тими самими структурами, що забезпечують доступ жінок до прийняття рішень. Таким чином, у рамках Резолюції 1325 жінок залучають до сектору безпеки та збройних сил у спосіб, який не підважує глибоко маскулітної культури мілітаризму, а відтак владні структури нерівностей і система війни досі не проблематизовані [8]. Справді, мілітаризація крізь «тендерні окуляри», має більший мірі стереотипне сприйняття жінок як таких, яких потрібно захищати замість залучення їх до збройних сил.

Задля забезпечення гендерної рівності під час несення військової служби у Збройних Силах України Верховна Рада України 6 вересня 2018 року частину дванадцяту статті 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» доповнила положенням про те, що жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками (за винятком випадків, передбачених законодавством з питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі), що включає прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу, проходження військової служби, проходження служби у військовому резерві, виконання військового обов'язку в запасі та дотримання правил військового обліку.

Крім того, внесла зміни до статті 269 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України та визначила, що військовослужбовці до складу добового наряду призначаються з додержанням законодавства з питань охорони материнства та дитинства [9].

Більше того, ст. 176 Кодексу законів про працю України [10] передбачає заборону залучення вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років, до нічних, надурочних робіт, робіт у вихідні дні і направлення їх у відрядження, а положення ст. 177 КЗпП України визначає, що жінки, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей з інвалідністю, не можуть залучатись до надурочних робіт або направлятись у відрядження без їх згоди.

Оскільки добовий наряд призначається для підтримання внутрішнього порядку, охорони особового складу, озброєння, боеприпасів, бойової та іншої техніки, приміщень і майна військової частини (підрозділу), контролю за станом справ у підрозділах і своєчасного вжиття заходів для запобігання правопорушенням, а також для виконання інших обов'язків внутрішньої служби [11] – він є нічим іншим, як видом надурочних робіт. Таким чином, реалізуючи право жінки на материнство, законодавець створив ряд труднощів для командування військової частини. Так, з одного боку, в силу забезпечення та реалізації гендерної рівності військову службу жінки несуть нарівні із чоловіками, а з іншого – призначити до добового наряду жінок-військовослужбовців практично неможливо. Навіть більше, ця норма є дискримінаційною щодо чоловіків-військовослужбовців, які теж мають дітей, але вищевказані пільги до них не застосовуються.

Рисами, які наділяються збройні сили, є влада, насилля, підпорядкованість, контроль, ієрархія, субординація, але слід зважати й на те, що особистісні характеристики, потреби, психологічні портрети чоловіків і жінок є різними. Тому й інтерпретація наведеного для різних статей не буде однаковою. Таким чином, урахування гендеру є вкрай необхідним під час організації управління армією.

Доречно щодо цього зауважує Л.О. Воронько, що передова європейська практика адміністрування гендерної рівності йде шляхом формування і практичного втілення ідеї гендерного цілепокладання в чинному законодавстві, сутність якої зводиться до планування цілі досягнення гендерної рівності за наступних умов: гендерна рівність визнається ревалентною в кожному державному органі; ідея гендерної рівності набуває значення відправної основи під час організації побудови органів державної влади; забезпечення внутрішнього контролю, щоб питання гендерної рівності не втрачалось в риториці чи рутинних справах органів державної влади [12].

Таким чином, задекларована гендерна рівність українського суспільства існує тільки формально на папері, а держава не в змозі на нинішньому етапі її розвитку створити цивілізовану сучасну політико-правову систему реалізації принципу рівності чоловіків і жінок. І хоча державна гендерна політика і зазнала змін на краще, але сьогодні юридична гендерна рівність не може подолати фактичну нерівність між чоловіками і жінками у різних аспектах життя, у тому числі в ЗСУ України, а тому має формальний характер.

Список використаних джерел:

1. Мельник Т., Кобелянська Л. Гендер у термінах, правових актах і практиці перетворень: словник-довідник. Київ, 2020. 239 с.
2. За статистичними даними Головного управління персоналу (J1) Генерального штабу Збройних Сил України.
3. Конвенція ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (дата звернення: 01.09.2020).
4. Левченко К.Б. Гендерне тяжіння. Київ, 2019. 189 с.

5. Ковальчук Л.Г., Козуб Л.І., Левченко К.Б., Легенька М.М., Суслowa О.І. Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців сектору безпеки. Київ, 2017. 264 с.
6. Cockburn Cynthia Gender Relations as Causal in Militarization and War: A Feminist Standpoint in Making gender, making war: violence, military and peacekeeping practices, eds. A. Kronsell & E. Svedberg, New York 2012. P. 23.
7. Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» прийнята Радою Безпеки 31 жовтня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_669#Text https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_669#Text (дата звернення: 05.09.2020).
8. Нікогосян А. Привласнення фемінізму: гендер, мілітаризм і Резолюція ООН 1325. *Критика феміністична*. 2019, № 2.
9. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» від 6 вересня 2018 року № 2523-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19#Text> (дата звернення: 05.09.2020).
10. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 05.09.2020).
11. Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 05.09.2020).
12. Воронько Л.О. Принципи гендерної політики в системі державного управління: поняття, сутність, характеристика: підручник. Запоріжжя, 2011. 132 с. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12VLOPSH.pdf> (дата звернення: 05.09.2020).